

Володимир Короленко.

Оповідання

про Фльора-Римлянина і про Агріппу-царя.

I.

В той час Рим підніс ся міццю, а його володарство простягло ся від краю до краю землі. В Європі Римляни подужали Галів і міцних тілом Германців, і Бриттів захищених опріч океана ще стіною, й гористу Гіспанію оточену морями. А також Греція й народи, що жили побіля Понта, і багато иньших прийняли владу орла.

В Африці від Стовпів Геркулеса і до Червоного моря, Картаген і незлічені Етіопи підпали збройній силі й обовязали ся доставати стільки запасів, аби протягом восьми місяців харчував ся ними римський народ. Окрім того вони платили ріжну данину і повсякчасно дбали про потреби римської держави.

В Азії пять десятків міст уклоняли ся єдиному керманичови в Риму, без жадного спонукання до того численної варті, дивлячись лише на лікторські пукі, якими оточали себе консулі. Єгипет і Арабія, людність Індії, Мидяни й Парфяни і гордовиті Киринейці, що виводили свій рід від Лакедемонян, і Мармаридяни і страшні Сиртяни, і Пасамони, і Маври, і Нумідійці і богацько иньших народів — усі не мали сили дати одсіч сьміливости легіонів, але покидавши зброю схилились під ярмо і тремтіли... Тремтіли вже наперед мечем завойовників, але перед жмутами ліктор-

ських різок, які нагадували народам про їх ганебну неволю. Зник опір перед грабівниками, руки борців упали в знесилї смерти, склепились очи, що оберталися до волї, стихли голоси, що гучно закликали до оборони... І над замовклим від жаху сьвітом знісся римський орел і пануванє Риму простяглося над зневоленою землею...

І на якийсь час на сьвітї настала згода. Але вона несла за собою не добро й розвій, а лихо. Не маслина цьвіла на нивї житя, а будяк та терен, бо нива житя поливала ся не добродайним дощем, а крївавим потом неволї, і над землею стояв стогін пригноблених від краю й до краю...

І не на добре було й Римлянам, що годували ся плодами неволї; від сих плодів отрута розливалася поміж людністю і поперед усіх отруїли ся нею керманичі народа.

Перші кесарі, зустрічаючи опір і змаганє, мусїли в собі виробляти не лише жорстокість, але й добрий розум; заходами розсудної ласки приваблювали вони тих, чиї руки ще мали змогу мечами боронити вільність; під квітками чоловіколюбства ховали вони кайдани неволї, аби не викликати в гордовитих синах свободи жадання смерти в бою.

І через те звоювавши Юдею, лишили вони народови батьківські закони й віру в Єдиного і власний уряд. А вриватись во-
якам у межі храма заборонили під загрозою смерти.

Але от затихли всюди поклики боротьби за волю, впав опір насильству завойовників, сьвіт схилив ся в знесилї, де-не-де тільки безсило потрясаючи ланцюгами. І так минали роки. Римляни звикали до панування, сьвіт звикав до послуху. В серці Рима виростали пиха й погорда. Він думав: „Хто зважить ся нинї?“ — І відповідав: „Нїхто!“ А поміж усіма иньшими народами неволя вкорїняла звички до страху й ганебної покори.

І Рим рикав на весь сьвіт, як рикає в ночі хижий лев серед лїбійської пустелї. А весь сьвіт як та пустеля в темряві й мовчанцї неволї з ляком прислухав ся до риків насильства, пам'ятаючи страждання батьків, але забувши про їх мужність.

І разом з тим, як у народів гасло сьвятеє почуте гнїву, в Римі забували міру розсудности.

Зникла мудрість його керманичів, яка примушувала жалувати народи; а замість неї всюди піднімали голови користь, слїпа пиха й хижість, що не стрічали супроти себе перешкоди в змаганню.

Після Юлія й Августа Кесарів зацарював лютий Тиверій, а за ним Кай-божевільний, що замислив у серці своїм обезголовити весь світ, поруйнувавши самий Рим. І нарешті після недомковатого Клявдія найлютіший з людей Нерон топтав закони Бога і природи з високости кесарського престоло на видноці всього світа. На височині гори поставив він ложе розпусти, глузуючи навіть із самого ймення чесноти, і кровю безвинних напоював продроглу землю...

В Юдеї-ж не було давно ні тихомирного Квірінія, ні навіть Пилата, котрий колись виніс із священного міста корогви з поличем Кесаря, аби не ображати народнього почуття. Але Альбін володар, людина зажерлива й жорстока, рівний Харцизу, лютував над безоборонними в такій мірі, що не було злочину, який би він залишив невиконаним. „Бо він копіюносець своїх, настановлених задля підтримання ладу, вживав задля грабування мирного люду. Вільність слова була віднята і піднести голос задля осуду або скарги не важив ся ніхто, а володарів було про те багато“.*) Ніхто не мав снаги допомогти обороною правим, але до грабування та до кривди мав спромогу кожний, хто був дужий.

Так зростали муки пригноблених і звоєваних...

Так зростали муки, але до кінця сього не дійшли. Бо наступник Альбіна Гессій Фльор виявив, що в порівнянню з ним навіть Альбін міг уважати ся за тихомирного керманіча. Бо коли Альбін богацько з своїх злочинів виконував таємно й крадькома, Фльор чванив ся кривдженнем люду, наслідуючи Нерона. В справах, де потрібне милосердя, він був жорстоким; лишаячи-ж без кари огидні справи, сам виявляв у них себе першим і безсоромним привідцею й оборонцем.

Так зростало дерево прімусу на ґрунті немочі, а погорди на ґрунті покори. І не було народови надії й виходу, бо всі жерела правого суду були затулені...

Трапило ся, що в свято опрісноків прибув до Єрусалиму Кестій Галь, керманіч Спрії, чоловік важний у Римлян. Тоді вся людність Юдеїв, оточивши вельможного пана, з великим лементом скаржилась на угиски Фльорові, благаючи правого суду й захисту. І Кестій стояв на високости серед люду, що простягав до нього руки і думав.

*) Йосиф Флявій, «Про війну юдейську».

Він був суворий вояка і не лякався смерті, але гніву своїх володарів лякався. Його серце не билося частійше в бою, але тремтіло перед поглядом неласки. Такі серця у тих, хто служить насильству.

І Кестій думав: як що вчиню їм оборону, можу підпасти під неласку Нерона, бо Фльор має чималий вплив при дворі, а Нерон і сам хижий. Коли-ж не захищу, — міра терпіння народного перейде по-за межі і він повстане. Тоді счинить ся кривава сварка і мені доведеть ся вести проти них мої легіони. Останнє — краще.

І поки він так міркував, люд простягав до його руки, а Фльор стояв поруч і уявки глузував з народного лементу і з народньої надії. Він знав, що не знайдуть правосуду. Вгамувавши галас Юдеїв, Кестій сказав їм з лицемірством, щоб вони заспокоїли ся, бо він запевне знає, що Фльор має замір вчинити народови ласку.

Про правосуде-ж не сказав ані слова, і рушив у дорогу, а Фльор помандрував з ним, щоб провести його аж до Кесарії в ознаку своєї прихильности до маґната, що зберіг з ним згоду.

Після сього приславши до Єрусалима своїх жовнірів, загадав їм узяти 17 талантів із скарбу храма, що був захований у башті прозваній Антонією.

Так відважив ся Фльор на сьвятощі, простуючи до останнього зрабування храма й усеї людности...

Був поміж Римлянами один на ймення Авль Катуль, урядник над тисячею. Се був сивий вояка і зазнав він ще лицарських та розсудних ватажків... Зрозумівши Фльорові заміри він підняв голос перед легіонами і промовив:

— Чи памятаєш ти, Гессіє, на віщо тебе постановлено в сій країні? Чи на те, щоб гнобити люд, а самому без міри богатіти, або навпаки, щоб мудрим зарядом зміцнювати єдність цїсарства? Коли-ж пригноблений нарід повстане, а по йому повстануть иньші, — яку відповідь даси ти перед сенатом?

Але Фльор онявілий жадобою здобичі і зневагою до Юдеїв глузував із слів Авля Катуля і казав:

— Я знаю Юдеїв! Чи сей ганебний нарід поважить ся на нас сьміливих Римлян? Ні, римська держава від них не похитнеть ся, а ми мужні добудемо полегко здобич. Юдеї лякливі і в підприємствах незгідні. Як що навіть повстануть, то після

неважкої перемоги трапить ся нагода до чималого зиску, без жадного вже остраху перед кесарем і сенатом. Як шож усе терпітимуть в великою покорою, то ми легко захопимо скарб храма і вернемось до дому багатирями покинувши місце новим легіонам задля легкого придбання. Бо придбання — доля сьміливих, а доля покірливих — праця на иньших... Так мислять усі сьміливі, а ти, Катале, легкодух. І тим не варт ти старшинувати над мужами, але мусиш стати в лаву звичайних жовнірів, а иньші поведуть легіони до здобутку.

Тоді серед Римляни почули ся голосні оклики. І хоч були вояки, що любили Катуля і були одної в ним думки, але таких було за мало і через те не відважили ся сперечати ся. І Катуль скинув зброю ватажка і став у лаву...

В Єрусалимі-ж поміж людністю теж повстав великий розрух. Не маючи згоди поміж себе люди дуже сварили ся і сперечали ся. Одні голосно казали:

— Доки ми терпітимем насильство над людьми і образу сьвятощам? Чи не бачите, куди тягнуть Фльора зажерливість та зле серце?... Не мати-ме впишу, поки не захопить сьвятощів, а захопивши жадає дальшого насильства. Як легіони стоять навкруги стяга, так треба, щоб народ наш стояв навкруги сьвятощів. І як що стяг захопить ворог, то легіон іде в ростіч і ворог побиває втікачів зовсім легко. Отак і Фльор скаже собі: коли сей народ не спроміг ся оборонити сьвятощів, то проти чого боротиметь ся він після того і чого над ними не зможу вчинити? Чи сього бажаємо? Чи бажаємо, щоб жовніри повертаючись до дому обтяжені здобичю казали своїм товаришам: „Рушайте в Юдею, бо там люди в малою душею і войовник не здибле в бою небезпеки, а самі лише приємности: Юдеї не боронять своїх, а навпаки, батьки в покорою приводять недорослих дочок до ліжка жовніра“. І так промовляючи запалювали в люду бунтовливі почутя, і богацько з людий казало: „Ліпше сконати біля порога Антонії в обороні сьвятощів і чести! Фльор жадає меча, мати-ме меч. Ми не бачимо правди від кесаря, так нехай же Бог, що керує війною, розсудить нас із Фльором“.

Так думали богацько з люду, а також і з учених многі мудреці, а між иньшими Менахем, син Єгуди Гамаліота, що пролив кров у боротьбі за волю вітчизни. Батько заповідав синові свою любов і свою ненависть. Його любов була любов до волі, а його

ненависть — ворожнеча до насильства. І Менахем казав так саме, як його батько: „Неподоба схилити ся перед вівтарями кесарів, бо кесарі — люди; схилити ся-ж належить Єдиному Богови, що сотворив людей для свободи“.

Окрім того мудрий Менахем сумуючи про знесилення свого народу, заглибляв ся в книжну науку і дізнавав із книг Завіта і з книг чужоземних про все, що діється в світі і що добре і що зле, і в чім міць народів дужих, і звідки йде неміч зневолених. В науці він був велетень і не був подібний ні до гордовитих Фарисеїв, ні до покірливих Єсеїв, ні до Саддукеїв, що годували ся від храма. Але цікавим розумом шукав без перестанку правди, повертаючи поривання душі своєї наперед, а не назад.

І поголоска про Менахема розійшла ся поміж людністю і навіть чужоземці прозивали мудрого Гамаліота острим філософом, бо язик його був подібний до меча, що разив брехливі вигадки. В серці ж Менахема любов і ненависть жевріли ся яскравим полум'ям.

Любов була полум'ям, а ненависть вітром. І разом з тим, як ненавидний утиск збільшував ся, Менахем віддавав серце своє людови, — серце, що палало любовю.

Як щож порівняти ненависть з полум'ям, то любов тоді була-б вітром, бо від любови до пригноблених розгорала ся ненависть до гнобителів.

І нині Менахем могутнім голосом покликав до зброї і Єрусалимлян і Галилеїв і Гадаринців і швидких у нападі Ідумеїв. — Повстаньмо, казав він, і тоді година суду божого пробе над Фльором...

Але инші в Єрусалимі були супротивної думки.

— Фльор домагаєть ся свари, — казали вони, — та власне тому ми мусимо заховувати лагідність і терпливість, щоб не стратити й того, що лишило ся.

Такі були попи і магнати-дуки і всі, що годували ся від храма, і богатири, що бояли ся загубити своє багатство; вони ходили поміж людом, припадаючи до ніг людей і покірно обіймаючи коліна голоти, щоб прихилити їх до вчинків лагідних і до терпіння. І люд схилив ся до покорі...

Тим часом Фльор наближав ся з загоном, повертаючись із Кесарії. Люд ерусалимський вийшов з міста назустріч йому і приніс вичливі бажання легіонові. Але Фльор розгнівав ся.

— Гидкі! — сказав він з гнівом. — Відаю, що в серці
своєму кожний з вас ненавидить мене, на устах же ваших лице-
мірні привітання... Оружно ви зустріли-б нас, коли-б були мужами
чести й правди. А тепер лестоці на устах ваших, які не що давно
ще ганьбили мене!

І звелів своїм жовнірам кинутись на Юдеїв. Тоді трапило ся,
що ті, хто вийшов поздоровити Римлян, утікали до міста неначе
перелякана отара; Римляни-ж кинулись на здогін неначе вовки.
І так спустила ся над містом ніч серед лементу, тривоги й сто-
гону... У ранці-ж Фльор загадав жовнірам зрабувати торжище
під назвою Горове, і жовніри грабували, а тих, що попадали ся
на зустріч, убивали всіх без милосердя. Тоді скоїла ся велика
втеча по вулицях і забій людей і насильство жінок і мордування
безвинних. Усіх же з жіноцтвом і з дітьми побито в той день
шість тисяч триста Юдеїв.*)

Тоді зібрала ся на Горовому торжищі велика сила збенте-
женого народу, що аж не було місця, куди-б упасти яблуку. Бун-
товливі люди зупинившись навкруги Гамаліота, розпалювали у на-
рода полумя обурення і пімсти за безвинно згублених. Усе-ж мно-
голюдство з великим лементом плакало по вбитих.

Фльор же зібрав войовників і замкнув ся в своєму палацу
чекаючи, що робити-муть. Римляни казали: „Обурили ми сей люд
над міру!... Коли-б нам від того не загинути!“ — А Фльор мов-
чав. Але значнійші громадяни та архіереї знову шатнули ся поміж
людністю і знову згинаючись перед голотою благали звернути ся
до покори. „Фльор, казали вони, заснув тепер як тигр переси-
чений кровю! Не будіть же тигра в його барлові, аби не захо-
тити до нових наскоків!“

І знову народ послухав їх благання і вгамувавши голосіння
почав розходити ся. Даремно бунтовливий Гамаліот піднімав голос
закликаючи до зброї. Він був подібний до лева в пустелі, у ко-
трого втікла добич. Даремно скрегоче зубами і пазурами силку-
єть ся розірвати лоно землі...

Урядники-ж й архіереї прийшовши до будинку Фльора і до-
пущені до його сказали лютому Римлянинови: „От ми вгамували
люд! Поглянь на нашу покірність!“

*) Се факти [взяті з Йосифа Флявія „Про війну юдейську“. — Увага
автора.

А Фльор з усміхом обернув ся до сотників й тисячників і промовив: „Ось бачите!“ Юдеям же відповів ласкаво, замислюючи знов іще лихійшу зраду:

— Бачу, що ви покірливі, але не знаю, до якої міри! Аби запевнити нас усіх, вийдїть знов з народом на зустріч нашим легіонам, що повертають ся з Сврії і привітайте їх!

А сам послав задалегідь тим воякам свій наказ.

Поци й урядники засмутили ся, бо відали, що тепер наближаєть ся найважче. І тим увійшовши в храм одягли ся в усє убрання, в якім править ся служба, а також узяли сьвяті чаші. і забравши з собою псальмопівчих і гусярів з усїма їх струментами пішли по вулицях приваблюючи людність видовиском паради. Скоро-ж люд зібрав ся, почали знову кланяти ся перед ним, прохаючи ще раз покорити ся і не доводити Римлян до того, щоб вони всї ті сосуди зрабували. Архієреї ревно ридали схиляючи голови посиані попелом у розідраних хитонах, із розхристаними грудьми. „Збережіть нам сі чаші!“ — благали вони. — „Не віддавайте батьківщини своєю непокорою в руки тих, що поривають ся до останнього грабування! Бо як виявите покірливість і знову зустрінете войовників з покірливим привітансєм, то не лишить ся тоді вже у Фльора жадної причіпки задля нападу; ви-ж і вітчизна й самі нічого вже більше не зазнаєте!“

Так вони вговорювали і ще раз прихилили до себе збентежений люд. А Гамалїота не було в Горовім місті; відійшовши до могили архієрея Іоанна, що за міською стїною, Менахем лагодив ся до мандрівки в Галилею з учениками і з прихильниками із Галилеїв і Ідумеїв. І тим не ставав на перешкодї архієреям.

І вивели вони люд на кесарійський шлях і всї в тихім настрою та в порядку рушили на зустріч легіонам...

Серед куряви і з тупотом ніг наблизились до них суворі римські войовники і мовчки зупинили ся; і не почули Юдеї на свій привіт відповіді. Коли ж з поміж Юдеїв почув ся голос, що прохав у вояків ласки до народа, аби не заподїяли йому так як Фльор, — тоді Римляни несподївано знов кинули ся на Юдеїв з мечами та списами, і знов Юдеї побігли.

І знов зробило ся душогубство: Римляни дружно догоняли втїкачів і давили кіньми і всяким робом знесилювали покірних. У брамі-ж від тїсноти й натовну людського заподїяв ся Юдеям останній загин у такій мірі, що з тих, які виходили, не вістало ся

жадної людини, котру пізнали-б після того її найблизчі родичі. Жовніри-ж розпалені духом крові й стогоном людей кинулись через Везефу і вбиваючи та руйнуючи все навкруги себе на вулицях міста шугнули аж до Антонії з думкою — в бучі бою досягти й захопити скарб храму. І Фльор вийшовши з палацу радісно кинувся у січу кажучи своїм воякам: „Даремно боялися ви цього народу! От нині ми, дві жмені сміливих людей, женемо весь народ і маємо спромому добути скарб без жадної праці“.

От так платили Римляни Юдеям за їх покору, бо не бачили опору насильству. Але захопити скарб не встигли, бо бунтовливі люди, а з ними Гамаліот, почули лемент співгромадян, кинулися на зустріч Римлянам і затримали їх на вулицях, що провадили до Антонії й до храму. А потім підрубавши переходи, котрі сполучали храм з Антонією, знищили у Римлян надію досягти башти, і таким робом утихомирили грошолюбство Фльора. Юдеї-ж набравши відваги з високости переходів кидали на Римлян камінням зверху. Тоді легіони лякаючись кінцевого загину і не бачучи користі повернули назад; Юдеї-ж як гурт стрільців на сполоханого звіра кинулись на відступаючих і богацько з харцизів попадало на вулицях, бренькаючи щитами і валяючи в поросі покрівавлену зброю. І Фльор зморщивши похмуро брови відступав у купі з иньшими, обороняючи себе проти розлютованих Юдеїв і соромлячись невдачі.

І так спустилася ніч, але й у ночі на вулицях і навкруги храму і на всіх площах і переходах стояв гомін голосів, а повновидий місяць освічував рух народнього повстання. Бо гнів народу переповнив чашу терпіння...

А Римляни запалили огнища біля палацу Фльора; жовніри стояли похмуро і мовчки на варті, бо здивавши опір почули на решті, що чинили занадто нерозсудно і жорстоко. Вони дивилися на небо і бачили віщування: місяць схилившись до землі червонів наче потопляючись у кривавій хвилі, і стіни храмові світилися багряним сяйвом, неначе кров убитих розлилася по землі й по небу і разом із стогоном повставшого народу загула важкою хмарою та простяглася понад шпильми Єрусалима.

І згадали легіони речі розсудливого Авля, а його прихильники підняли голос говорячи:

— Старий тисячник мав рацію, а Фльор довів нас до неслави...

І оточивши Авля післали його до Гессія переказати від війська: „Тепер ми ще слухаємо тебе, але знай, жорстокий чоловіче, що ми самі поскаржимо ся на тебе сенатови. Поглянь, кров наша і кров Юдеїв лементує до неба про твої вчинки!“

Так розмовляли розсудливі, яких було не багато, та які одначе придбали на той час вагу; а ті нахабні, що стояли попереду за Фльора, мовчали, бо бачили повстанне народа і свою невдячу; і через те більшість прихилила ся на бік розсудливих.

А червоне саяво все більше та більше заливало небо й землю... Після того-ж місяць зайшов, над землею простягла ся темрява і як друга варта ночі змінила першу, Фльор спустивши до долу від сорому очи понурій вийшов із палацу і мовчки повів легіони з міста...

Ранком у сьвятім місті Юдеї вже не було Римлян.

(Конець буде).

Переклав

Ст. Закубанський.

Володимир Короленко.

☞ Словідажжє ☜

про Фльора-Римлянина і про Агріппу-царя.

(Конець).

II. *)

Над Гамалою-містом сідало сонце...

Тихий вечір спускав ся над усією юдейською землею, отїняючи ту землю благодатю спокою.

Вечірні тіни де-не-де вже тремтіли в долинах, але ніч не засьвічувала ще своїх блискучих ляшпад. І ще не було видко огняного меча, що вже від кількох день впливав у синьому етері і горів на небі, примушуючи серця людей бити ся неспокійним сподіваннем...

Грізна зірниця, як полум'яний меч янгола, що ночі тихо плила в неосяжному обширі і люди почували, що так само несхибно пливуть у сьвітї великі події і велике горе... Але тепер, у сей час тихого заходу мир, здавало ся, забув про зірницю, що віщувала горе, і необачно віддавав ся спокоеви й відпочинкови. Гори синїли, жеврів захід червоним золотом, тихо таяли в височині білі хмарки, розкішні пальми схиляли голови від млости, а в далечині клубочила ся по шляху курява, граючи переливами останніх проміннів...

Нїщо не віщувало людям про грядущі лихолїття...

І лише там, далеко в височині, за зірками сонми янголів стоячи перед престолом Єгови-Адіноя закривали очі руками й нечутними задля людей голосами викликали:

*) Див. кн. I, ст. 55—64.

— Горе вам, о Єрусалиме і Гадаро, і нещасна, самогубна Йотапато!...*)

Але на землі не чуто було того голосіння і завіса прийдешніх часів не піднімала ся перед очима людей. У низу на землі, обвіяній сутінню заходу, стояла лише сучасність. Адіної судив смертним не бачучи того, що має бути, самим шукати в п'їтьмі шляху свого життя, допитливо висліджуючи, де добре і де зле.

І сліпе племя тішило ся. Легіони Фльорові відступили, а Кестій мав невдачу. Здавало ся, буцім минули ся злигодні, і доньки Галилеї плели вінки і співали пісні. А в Єрусалимі навіть Фарисеї провіщали вісти про волю.

Але Гамаліот не брав участі в radoшах. Він добре знав, що справжня війна ще не почала ся, що римський орел збираєть ся розиравити пазурі. От він вийшов із Єрусалима, і мандруючи по краю скликав посполите рушення. І отсе втомлений від покликів до зброї повернув ся до власної оселі, аби зазнати спочинку та мира.

І дивлячись на багрянець заходу та на синє небо він плакав, бо ясне небо говорило йому про вічний закон злагоди, а його серце жадало злагоди на землі, почувавчи огиду до крови та сварки. І здавало ся, серце Гамаліота м'якшає від ласкавого подиху тихомирної зорі і в душу його спадає тихе забуття. Навкруги Гамаліота, на східцях хати лежали його учні й прихильники в одежах відпочинку. І всі мовчали, бо мовчав учитель, над котрим пролетів тихий янгол забуття. Він забув про Римлян і про помордованих братів і про батька, що загинув у війні за волю, і про безвинну кров і про все...

І глибоко зітхнувши Гамаліот промовив :

— Люди мусять бути братами, а божий сьвіт такий гарний!...

Але здалека піднята курява клублячись по шляху все наближала ся, і притуливши руку поверх очий до лоба Гамаліот побачив гурт людей, що прямували до його оселі.

То були посланці з Єрусалима, що прийшли з вістями до Менахема: і галилейські селяни і Ідумейці і Єссеї в білих оде-

*) Підчас звоювання Римляни вилізли на стіни обляженого города Йотапата знайшли всіх мешканців мертвими. Жива була лиш одна стара баба, котра оповіла, що обложениці на передодні останнього нападу повбивали попереду жінок і дітей, а потім і самі себе, давши смерті перевагу перед неволею.

жах. Ідучи шляхом вони сперечалися між себе, бентежачи го-
моном незугарних голосів розкіш вечірньої тиші.

Оттак наблизилися вони до хати Менахема, деякі брязкаючи
запорошеною зброєю і всі сперечаючись без перестанку. Коли-ж
надійшли близько, то стали, і Менахем спитав, з-за чого у них
повстала суперечка.

Наперед висунулися посланці і промовили:

— Ми йдемо з вістями з Єрусалима і насамперед вислу-
хай нас!

Менахем відмовив: „Кажіть!“ І вони розказали Гамаліоту:

— Скоро як ти і богацько інших рушили з Єрусалима,
щоб скликати до заемоги поспільство, в Єрусалим повернув ся
царь Агріппа, котрого до того часу не було. Побачивши, що люд
готується скинути ярмо неволі, він зажурився, бо думав про
свою посаду... Бо-ж Римляни, коли переможуть, не забудуть ски-
нути його з трону, як що він прихилить ся до народа. Також
і Юдеї проженуть його, як що пристане до Римлян. Царь Агріппа
має престол і тим згожується терпіти неволю. Зібравши народ
він почав умовляти його. Народ стояв в низу на вулицях, а царь
стояв на височині сходів. Сестру-ж свою Вероніку, котру народ
любив за її тихість, поставив супроти себе на дасі Гасмонеевого
будинка, загадавши їй на видноці всіх проливати сльози. І тим
способом бажав силою своєї красномовности закаламути думки
народні, а жіночими сльозами залити огонь народнього гніву.
В промові своїй Нерона називав володарем лагідним, а Римлян
добросердими побідниками і казав: „Ніяка річ не зменшує так
біль від ударів, як згода і терпіння покривджених...“ І збаламутив
богачох. Тепер у різних кінцях краю переказують слова Агріппи
і в одностайне повстання народа засіяно роздор. І ось отсі, що
з нами прийшли, теж тримаються різних гадок і сперечаються.

Коли посланці скінчили розповідати, тоді висунулися на-
перед Матафія і Захарія, крамарі, і заговорили до Менахема:

— Агріппа має рацію, а ти й твої сієте лихо. Твій батько
загинув у війні і загубив наших батьків невинних у повстанню;
оттакечки й ти бажаш повстанням занастити нас спокійних тор-
говців. Ти не шануєш своє життя, бо у тебе нема скарбів, а ми
цінуємо своє життя дорого. Роби-ж по правді, мудрий Менахеме,
сину загиблого Єгуди.

Менахем зневажливо відповів крамарям :

— Мій батько загинув і ваші батьки теж загинули; мій батько загинув узброєний, а ваших батьків убили осатанілі переможці. Але во істину кажу вам: не мій батько загубив батьків ваших, а навпаки — вони загубили мужнього Єгуду.

І крамарі спитали: — Як се? — Менахем відказав:

— Єгуда виконував свій обов'язок, ставлячи опір насильству завойовників. Таким робом чинили всі наймужнійші лицарі поміж усіма народами: Парф'яни і Нумідійці й Маври. І коли-б усі виконували свій обов'язок, то Рим не наважився-б зайти за свої межі, і на землі був би мир, і край наш не стогнав би під ярмом. І мій батько був би живий. Але ваші батьки так само, як легкодухи з інших народів, покинули своїх оборонців без допомоги, і вони погинули, а ми, сини тих людей, придбали срамотню неволю. От що відповім я вам, крамарі... Гетьте!...

Тоді наблизили ся до його Єссеї в білих убраннях і сказали:

— Ти сієш кривду, мудрий Менахеме, доктриною, котра пишеть ся, ніби дізнала все, що було, що є і що буде. Чи не досить було-б людині знати закон Мойсея та ще орати землю?... І горе тобі, Менахеме, сину Єгуди!

Коли облягають місто і місто ставить опір, то обляжники обіцяють дарувати життя покірним, а бунтівливих карають смертю. Ми навчаємо тихомирства і ми уникнемо загальної руїни, хоч би задля того довелось і покинути рідний край, і ми існувати мемо, — ми і наші діти і наше вчення... А ви, ворохобні, загинете... І тим ми живі люди, а ви призначені на смерть... Чия-ж наука ліпша?...

І вони проказали йому притчу, котру Менахем пильно вислухав, і другу й третю, в яких говорило ся, що боротьба — лихо.

— Воду, казали вони, — не сушать водою, але огнем, і огонь не гасять огнем, але водою. Так само і силу не перемагають силою, котра є зло.

І ученики Менахема бен Єгуди збаламутили ся. Але сам Менахем не змішав ся і відповів:

— Правду промовили ви, покірні Єссеї, саму правду: коли місто обороняєть ся, то обляжники бють оружем тих, хто його боронить; тим же, що згідні піддати ся, обіцяють життя, аби прихилити більшість до підданства... Так, се правда! Але коли на місто нападають грабіжники і нема кому встати до оборони, що тоді роблять насильники?... Чи не вбивають вони тоді всіх без

вибору, не бачучи жадної різниці ні жадної рації чинити комусь ласку?... Пригадайте Фльора: чи не однаковісінько його жовніри вбивали і тих, хто стояв у зброї, і тих, хто виходив на зустріч легіонам з ласкавим витаннем? А нині Кестій воюючи з нами привертає вас обіцянками безпеки і захисту. Не видко шляхів Господніх смертному оку: може ми, оборонці волі, загинемо, а ви жити-мете з дітьми і з дітьми дітей. Тоді, тихомірні Ессеї, чи не згадаєте ви з подякою про нас бунтівливих, що притягли на себе цілком усю силу гніву завойовників і своїм скопанням купили вам мир та спокій?... Будьте-ж вдячні тим, хто готується загинути, ви, покірні і заховники життя; бо ваша покірливість має ціну лише завдяки нашій перекірливості, а ваш спокій подібний до квіток, що цвітуть на стінах политих нашою кров'ю...

— І ще відповім на ваші докази: Ваші думки ховають ся за порівняннями та притчами, в яких немає духа знання, а є тільки форма. Се міхи, в які можна налити вина поганого і гарного; але по міхам не можна дізнати ся, яке вино добре, а яке недобре; вино пізнаєть ся аж в ужитку. Оттак саме й правда пізнаєть ся і пересвідчуєть ся не порівнянням, але досвідом, котрий є проба правди...

— Міць руки — не добро й не лихо, а міць; лихо-ж чи добро в її вжитку. Міць руки — зло, коли вона підіймаєть ся на кривду і здріство меншого; коли-ж вона підіймаєть ся задля праці або оборони ближнього — вона добро.

— І як що ви гадаєте, що янгол, котрий розкрива значінне порівняння, служить тільки вашій правді, то в сьому ви помиляєтесь так само, як і в иньшому. Огонь не гасять огнем, а воду не заливають водою. Се правда. Але камінь розбивають каменем, сталь відбивають сталлю, а міць — міцю... Таке моє порівнянне...

— І янгол притчів не вам тільки розкрива їх таємність. Я теж розмовляв з ним, і от послушайте, що він розповів мені задля вияснення моєї науки про сьвятість опору...

І раббі Менахем розказав ученикам своїм і присутним Ессеям таку притчу:

— Раз Бог змілосердив ся над землею, геть чисто покритою лихом та горем. І промовив: „Я пошлю людям мого наймилішого янгола, котрого ще не бачила земля...“

І він покликав до себе невинного янгола, котрому було ймення: „Невідомість зла“. В очах небесного була така глибока

ясність, така тиха втіха і лагода безневинности, що кожний раз, коли погляд Бога занадто довго, повернутий на грішну землю, затемрював ся, Він дивив ся в обличчя свого коханця, в його синії очі і сам прояснював ся... Янгол з'явив ся перед Богом у своїх білосніжних шатах і підняв на його синії очі, в котрих світила ся молода невідомість...

— І Бог сказав своєму янголу: „Полинь аж он туди на землю; хай люди побачать твою ясність і засоромлять ся від темної неслави. Засоромлять ся і покинуть. Твоя невідомість так велика, що й вони забудуть про ганебні вчинки“.

Янгол ласкаво всміхнувся і тихо полинув до землі.

І чимало людей бачило його і кому трапляло ся подивитись у його прозорі очі, той просвітлювався... І безщасний забував своє горе, а лихий забував свою злість, і навкруги янгола затихала влоба, а він летів далі, і як попереду очі його були прозорі, бо він не відав зла. Раз він летів понад землею і зобачив у лісі чоловіка. Чоловік ішов стежкою прислухаючись до лісового гомону і озирав ся, бо за ним гнали ся люди.

Але янгол не відав, чого люди женуть ся в лісі за людиною і наважив ся спуститись до чоловіка і явити ся перед ним у гушавині, сяючи своєю чистотою і лагідною безневинністю.

Але в той час чоловік наблизив ся до оселі другого чоловіка, котрий сидів на порозі, і впавши в знесилі перед хатою втікач промовив:

— Я не маю сил йти далі, я втопив ся і за мною женуть ся і мене вбють. Дай мені захист і оборону під твоїм дахом!

І чоловік відповів: — Я знаю, хто за тобою женеть ся: їх батьки й діди завше гнали безневинних, а мої батьки та діди давали притулок малосилим та пригнобленим!... І я дам тобі захист. Зайди в мою хату і засни... Але перше дай, я розкую твої кайдани, як робили мої батьки та діди і заповідали те мені.

І він розбив кайдани і дужою рукою закинув їх далеко геть і промовив:

— Хай не опоганить ся госпóда батьків моїх і госпóда дїтий моїх кайданами невільництва!

І переслідуваний чоловік увійшов у хату і заснув, а янгол усе чув і бачив і нічого не зрозумів, бо ймення його було Невідомість.

Він схилив ся над стомленим і усміх заграва на устах сонного і душа його стала ясна, а сон міцний.

Потім янгол наблизився до господаря, котрий сидів на порозі, але господарь не побачив янгола Невідомости, бо очі його пильно дивилися в ліс. Він стеріг сон свого гостя.

Тоді янгол полинув далі.

І недалечко надібав людей потомлених, змордованих і осатанілих. Піт і злоба закривали їм очі і вони не бачили, що перед ними янгол, а лише питали, чи не бачив він людину в кайданах?

І янгол пожалував натомлених людей і простягнувши руку до хати, де бачив чоловіка в кайданах, сказав:

— Ідїть за мною, він там!

І сам пішов попереду і довів їх до хати; втікач спав з усміхом на устах, бо душа втікача була ясна.

І скоро господарь почув тупіт людей і побачив їх, він хутко підвівся і пішов у хату. І розбудивши сонного сказав йому: „Брате, ти відпочив! Тікай з моєї господи і поспішай зайти як найдалі, бо сюди наближається погоня...“

Чоловік злякався і промовив:

— Вони убють мене в лісі! Я спав у тебе і через те не встигну втекти... Горе мені, я пропав!...

Але господарь відказав:

— Тікай мерщій, а я затримаю їх тут! Батьки та діди заповідали мені стерегти сон гостя, і ще ніхто не терпів нещастя від того, що спав у моїй господі.

Втікач йняв віри і помандрував у ліс, а господарь узяв оружя і став на порозі.

І люди-гнобителі наблизившись побачити господаря і сказали:

— В твоїй хаті є людина, котру ми стежимо щоб убити! Віддай нам його!

Але господарь відрік:

— Ваші батьки й діди завше гнали безневинних, а мої батьки заповідали мені стерегти сон гостя.

Тоді люди вихватили мечі, а янгол стояв і не розумів нічого, бо ймення його було Невідомість.

І сталь хрестилася зі сталлю і голосно дзвеніли і верещали сперечаючись за життя чоловіка, котрий боронив життя другого...

А янгол слухав, але нічого не розумів...

І довго сталь блищала, скреготала і бряжчала, аж поки з гадючим сичанням не впала ся нарешті в груди оборонця. І впав він на порозі своєї хати обливаючись кровю.

І кров бризнула з рани і попала на білосніжне убрання янгола і лишила ся на нім червоною плямою. А вуха янгола вразив передсмертний стогін чоловіка, котрого він згубив з невідомости...

Гнобителі-ж кинулись у хату і нікого не знайшли. І повернувшись назад сказали господарю:

— От ти збрехав, потаїв від нас правду і тепер сам помираєш.

А господарь відповів:

— Я потаїв від вас правду, але моя правда ясна перед Богом, бо я вмираю в обороні безсилою, як робили мої батьки й діди. І свою кров я заповідаю моїм дітям і дітям вашим.

І після сих слів він помер, а янгол слухаючи всю розмову не зрозумів її змісту, бо ймення його було — Невідомість...

Але скоро погляд янгола упав на червону кров, відблиск її відбив ся в його очах і вони втратили свою попередню ясність... Він підняв їх на людей з виразом жалю і ляку, а потім в остраху смерті підніс ся до престолу Бога і став перед ним. І Бог поглянув у його очи і на його одежу... Янгол стояв перед ним і в очах його не було вже ясности, а був неспокій і біль і сором: він був окровавлений. І очи янгола помутніли, в них не було вже чистої невідомости попереднього часу, та не було також і журного знаття...

І Бог затуманив ся, а янгол сказав йому з докором:

— О, Адіной, Адіной!... От куди послав ти свого янгола... От що люди заподіяли мені... На моїм серці тепер камінь...

І Бог дивлючись на янгола заплакав:

— О, люди, люди! Що ви зробили з моїм коханцем! Як то скоїлось з тобою і де загубив ти свою попередню ясність?...

Тоді янгол розповів Адіною все, що з ним стало ся:

— В лісі я бачив чоловіка в кайданах і другого, котрий сидів на порозі хати. Вони балакали щось про утиски і про оборону, але я нічого не розумів. Потім утомлений чоловік зайшов у хату, а я полинув далі... Я хотів з'явити ся перед ними, але вони мене не побачили, бо пильнували про иньше...

— Їм зайво було дивити ся на тебе! — промовив Бог. — З початку ти мусів показати ся гонителям, а гоненому потім.

— Я не знав! — промовив на се янгол. — І далі зустрів я иньших людей, котрих очи склепляли піт і ворожнеча. Вони литали не дивлючись на мене, де людина в кайданах? І я показав їм хату...

Бог похилив голову і промовив:

— Горе, велике горе!... Я бачу нині, що на землі немає місця тихій Невідомості!...

А янгол розказав усе і покликнув:

— Ти сам послав мене на землю, ти винний у тому, що скоїло ся, а не я!... Скинь тягар, що давить моє серце, здійми з моєї одежі червоні плями!... Зроби, Передвічний, щоб я не відав як і перше, щоб у душі моїй знову запанувала ясність сьвятої невідомості...

І янгол ридаючи схилив ся перед престолом Бога. Але Бог відмовив

— Не тямив сам, про що прохаєш. Я не зроблю сього, але зроблю иньше: замість Невідомості я дам тобі журне розумінне...

І Бог розповів янголови, яка кров обагрила його шати, і сказав йому:

— Даю тобі заповіт носити сю кров як сьвятиню. Се кров чиста, бо пролита в обороні безсилого. І знаючи се ти тужитимеш, а невідомість ніколи до тебе не повернеть ся... Навіть я не маю сили закреслити і знищити в скрижалях часів те, що раз було в минулому. І невже ти бажаєш, щоб позаду лишило ся все те, що було, а в твоїм серці панували б сьвітлі радощі?... А чи сього жадаєш, чи сього благаєш?...

І поки так Бог промовляв, в очах янгола зник тяжкий смуток і заграло в них журливе розумінне і він жахнув ся і впав перед престолом божим з покликом:

— Ні, Всемогутній! Не хочу, не хочу!... Лиши мені на завше мою журбу!

І Бог підвів янгола і сказав:

— Ти як і перше будеш мені наймиліїшим, а моя любов до тебе ще збільшить ся... Але від сього часу ймення тобі буде вже не Невідомість, а називати-меш ся ти Великая Журба...

І янгол підвів ся і підвів очи на Бога; і Бог знову з замилуванням дивив ся в сі очи і бачив у них... Журбу.

І янгол сказав: — Тепер, Господи, пусти мене знову на землю... Я віднесу сьвяту кров праведника дітям його і дітям убійників... І хай як вони повиростають, прозорість в очах їх заступить смуток знаття... І тоді перші будуть готові повстати до оборони слабих по звичаям свого роду і виконувати-муть за-

повіт батьків, поки аж діти гонителів не зрозуміють усю скорботу, яку породив заповіт гнобителів...

І схилившись перед престолом божим янгол підняв ся і тихо махнувши крилами полинув до землі, а Бог з замилюванням стежив за таким летом Журби...

Доки Гамаліот казав притчу, вечір одяг землю своєю синьою ризою. І земля потонула в темряві, а на небі засьвітили ся огні Господні, і знову палаючий меч засьяв у високости обертаючись на Юдею!

І серця всіх вгамували ся і затихли, а в душі зійшла побожна боязкість перед ознакою волі Господньої. І всі мовчали прислухаючись до німої тиші. Людям здавало ся, ніби вони чують грізний біг комети в безкраїм обширі небес, — зірниці, котра віщувала неминучі події.

А Гамаліот став на східцях свого будинка, підняв руки простираючи їх до блакиті неба, і осяяний увесь відблиском небесних огнів засилав благання до Адіноя :

— О, Адіной, Адіной!... Ти посилаєш на землю знаменá, але не розкриваєш їх значіння. В тім краю, на який обертаєш ти вістрє меча твого гніву, нині є гнобителі і пригноблені... Першим чи другим погрожаєш ти своїм знаменом?

— Хай буде воля твоя, Всевишній, але от моя до Тебе палка молитва. Прийми її Ти, що сидиш у горніх і мудрим оком бачиш безкраї часи... В Тобі справжнє сподівання, в Тобі розв'язок невідомих, в Тобі примирення...

— І коли Ти в безкраїй мудрости постановив за наші часи правій справі загинути, а гнобителству ще раз одужати...

— І коли нам, оборонцям, судило ся загинути, а гнобителі спорудять вівтарі тріумфа та нечести на руїнах твоїх вівтарів...

— Нехай буде!...

— Але справди прохання осуждених, уволі наше прохання, Всесьвітній!

— Хай ніколи не забудемо ми, доки живі, завіта боротьби за правду!

— Хай до віку не скажемо: краще спасемо ся самі, а слабосилих покинемо без оборони!

— Хай жаден напад наш не підніметь ся на невинуватого в насильстві!

— Хай ніколи не вчинимо ми замаху на сьвятощі чужих вівтарів, памятаючи наругу своїх!

— Хай думки наші заховають ясність, щоб керувати стопи наші на шлях правди, а удари рук на оборону, а не на утиски!

— І коли наші очи склепляти-муть ся на видноці смерти, не відніми від нас, Адіной, віри в перемогу слушного діла на землі!

— Аби ми знали, що закон правди невідмінний, як невідмінний закон природи: аж он зараз грізне знамено жевріє в блакиті неба, але воно перебіжить і зникне. А лагідний місяченько, котрого нині заледви видко, зіходити-ме понад землею від віку й до віку...

— Коли-ж ударить час твоєї волі і ми загинемо, хай янгол Туги осїнить своїм крилом наші могили і оповістить про нас дітям нашим і дітям ворогів наших, щоб і наша смерть придала ся на користь слушній справі...

— І вірю я, о Адіной, що на землі настане твоє царство!... Згине утиск, народи зберуть ся на сьвято братерства і по вік уже не потече кров людини від руки людини... Тоді янгол Журби радісно махнувши своїми крилами полине до неба, а на землі настануть радість та мир... Хай тоді люди згадають про нас нещасних, що в лютий час пролили свою кров задля оборони, а не задля утисків. Амінь!...

Переклав

Ст. Закубанський.

